

Asim Peco, Beograd

MJESTO LINGVISTIČKE GEOGRAFIJE U NAUCI O JEZIKU

Dijalektologija pripada mlađim granama nauke o jeziku, a od samoga početka se pokazala kao vrlo korisna, čak i neophodna, za mnoga istraživanja u oblasti jezika, pa i u njegovom normiranju. I upravo zbog toga ovoj naučnoj disciplini danas se poklanja sve više pažnje. Podaci koje nam nude dijalektološka istraživanja su mnogostruko korisni. I ne samo za nauku o jeziku.

Mada je namjera ovoga priloga da kaže nešto više o lingvističkoj geografiji, njenom mjestu i značenju za nauku o jeziku uopšte, pa i za dijalektologiju, ja ću ovdje nešto reći i o počecima dijalektologije kao znanosti, a to zbog toga što je dijalektologija kao posebna naučna disciplina od svojih početaka bila prožeta i metodom lingvističke geografije.

I

1. Počeci dijalektologije kao naučne discipline vežu se za kraj 18. vijeka, a interesovanja za narodne govore počinju nešto ranije, zavisno od jezika. Tako za francusko jezičko područje Sever Pop konstatuje da se posebna pažnja narodnim govorima počinje poklanjati u 18. vijeku¹, a to je, u isto vrijeme, period kada se u Francuskoj udaraju temelji dijalektologiji kao naučnoj disciplini. Naime, 13. avgusta 1790. Anri Baptist Gregoar (Henri Baptiste Gregoire, 1750—1831) uputio je u razne krajeve Francuske jedan upitnik sa molbom da mu se odgovori na postavljena pitanja (upitnik je sadržavao 43 pitanja različitog sadržaja). Mada je želja bila da se krene u borbu protiv dijalekata², ovaj Gregoarov poduhvat uzima se kao datum kada dijalektologija počinje da živi kao zasebna naučna disciplina na tlu Francuske³. Tu se udaraju temelji i lingvističkog geografiji.⁴

¹ Sever Pop: *La Dialectologie — aperçu historiques et methodes d'enquetes Linguistiques*, Luven 1950, I, XXIII.

² Op. cit. 6.

³ Op. cit. 13.

⁴ M. A. Borodina: *Problemy lingvističeskoj geografii*, Moskva—Lenjingrad 1966, 24. Vrijedno je ovdje ukazati i na činjenicu da je i Edmon, iako po specijalnosti fonetičar, pravio greške pri zapisivanju pojedinih riječi, na što su ukazivali neki kritičari LAF, v. kod Borodine op. cit. 24.

Francuska dijalektološka škola, za čijeg se osnivača uzima Ž. Žilijeron (Jules Gilliéron 1854—1926) u izradi dijalektološkog atlasa polazila je od građe neposredno sakupljene na terenu. Žilijeron, zajedno sa vjernim saradnikom E. Edmonom (E. Edmont), koji je obavljao terenska ispitivanja, dugi niz godina je radio na pripremi dijalektološkog atlasa francuskog jezika. Terenski rad se obavljao četiri godine, 1897—1901. Rađeno je prema upitniku koji je sadržavao 2000 pitanja, pretežno leksičkog karaktera. Za cio ovaj poduhvat značajna je konstatacija da je Edmon po obrazovanju bio fonetičar, a to je u dijalektološkim poslovima jedan od važnih uslova, jer, kako čitamo kod profesora Strake: »Un phonéticien peut ne pas être dialectologue, bien que l'observation de faits dialectaux soit d'une extrême utilité pour tout chercheur en phonétique; en revanche, un dialectologue doit nécessairement être phonéticien« (G. Straka: *Sur la formation de la prononciation française d'aujourd'hui*, Travaux de linguistique et de littérature romanes XLIX, 1, Strazbur 1981, str. 165). Upravo taj moment bio je zastupljen u prikupljanju građe za lingvistički atlas francuskog jezika što je prikupljenoj građi davalo posebno obilježje. Materijal je sakupljen iz 639 mjesta, a izdato je 1920 karata u ediciji *Atlas linguistique de la France* (Pariz 1902—1910).

Nije bez značaja, u ovom kontekstu, podsjetiti se i ovih podataka, koji su prethodili Žilijeronovom poduhvatu i koji su, svakako, doprinijeli da taj posao urodi plodom. U isto vrijeme kada se rađala dijalektologija kao nauka na francuskom jezičkom tlu, tu su udareni temelji i eksperimentalnoj fonetici. Jedan od Žilijeronovih učenika, Pijer Ruslo (Pierre Rousselot, 1846—1924), pri opisivanju govora svog rodnog kraja (*Les modifications phonétiques du langage étudiées dans le patois d'une famille de Cellefrouin (Charente)*, Pariz 1891) primijenio je i tehnička sredstva, a on je još 1889. stvorio i prvu laboratoriju za eksperimentalnu fonetiku u Parizu. Ruslo je zajedno sa Žilijeronom pokrenuo u Parizu i prvi dijalektološki časopis. To je: *Revue des patois gallo-romans*. Prvi tom je izašao iz štampe 1887. Tu nalazimo Rusloov rad: *Introduction à l'étude des patois* — koji je nudio pored drugih uputstava i fonetski inventar francuskih govora, jedno od značajnih pomagala bez kojih se ne može uspješno obavljati bilo kakav dijalektološki rad (v. S. Pop, op. cit. I, 38—44). U drugoj knjizi ove revije (1888) Gaston Paris je objavio rad: *Les parlers français* — koji daje podstreka za pokretanje akcije za izradu dijalektološkog atlasa francuskog jezika. Toga posla se latio, kako je već ovdje rečeno, J. Žilijeron (Straka, op. cit. 165—166).

Iako je Žilijeronov i Edmonov metod prikupljanja građe bio izložen i kritici⁵, taj način pribiranja jezičkih podataka na terenu prihvatili su mnogi drugi dijalektolozi. Ako se ima na umu činjenica da je građu pribirao vrsni fonetičar, i na terenu, jasno je da su prikupljeni podaci pouzdaniji nego oni do kojih se dolazilo putem ankete. Građa do koje se dolazi anketnim putem, bez obzira na to ko učestvuje u bilježenju, nikada nije tako pouzdana kao ona koju dijalektolog, uz to i fonetičar, bilježi sam na terenu. Dešava se, i ne rijetko, da se i jezički stručnjaci, pa i dijalektolozi, ne

⁵ Borodina, op. cit.

slažu pri bilježenju neke govorne osobine. Šta da se, tek, kaže za bilježenje priučenih dijalektologa. Zbog toga je metod koji su primijenili Žilijeron i Edmon — fonetičar na dijalektološkom poslu — bolji i nudi pouzdaniju građu. Ali, to isto tako treba istaći, takav zahtjev je često neostvariv. To čak ni u Francuskoj koja ima svoju dijalektologiju čitavo jedno stoljeće i koja je početkom ovoga vijeka dobila svoj lingvistički atlas. Ali, i to je jasno, tome treba težiti. Bez takvih stručnjaka nikada nismo sigurni da nam ponuđeni materijal daje vjernu sliku govornog stanja. A bez toga se ne mogu stvarati dijalektološki atlas. Na takve propuste, naime, i sama građa može da uputi.

2. Na njemačkom govornom području interes za narodne govore počinje da raste još od Lajbnicovog vremena (1646—1716). U 17. i 18. vijeku pojavljuju se razni rječnici -idiotikoni- sa leksikom narodnih govora⁶. Neki od tih idiotikona bili su i višetomni. Njihovi autori počesto su imali široke naučne poglede, čak i u oblasti jezičkih disciplina.

Ja ovdje posebno ukazujem na jednoga sina slovenačkog naroda J. S. V. Popoviča (Johan Siegmund Valentin Popowitsh) koji je rođen u Štajerskoj (selo Arzlin), a koji je bio profesor Bečkog univerziteta. (Predavao je »deutsche Wohlredenheit«, njemačku rječitost). Popovič je imao vrlo široko obrazovanje. Pokazivao je znatnog interesa i za nauku o jeziku. Interesovali su ga i slovenski jezici. U djelu: *Versuch einer Vereinigung der Mundarten von Teutschland als eine Einleitung zu einem vollständigen Teutschen Wörterbuch mit Bestimmungen der Wörter und beträchtlichen Beiträgen zur Natur geschichte* — koje je ugledalo svjetlo dana 6 godina poslije autorove smrti (tj. 1780, Popovič je umro 1774), a koje je rađeno na osnovu bogate građe, sakupljene u različitim krajevima njemačkog govornog područja, daju se različiti nazivi za određene biljke, životinje, poljoprivredna oruđa i sl. U vezi sa ovom Popovičevom knjigom Pol Krečmer (Paul Kretschmer) ističe da naslov ne kazuje šta se sve nalazi unutar korica te knjige.⁷ Za Popovičevo djelo: *Untersuchungen vom Meere* (iz 1750) Jagić konstatuje da je bogato zdravim i zanimljivim razmišljanjima o jeziku⁸.

Početkom 19. vijeka pojavljuje se i svojevrsna dijalektologija njemačkog jezika. To je rad Franca Jozefa Štaldera (F. J. Stalder: *Die Landessprachen der Schweiz, oder schweizerische Dialektologie, mit kritischen Sprachbemerkingen beleuchtet* . . ., Arrau 1819) o njemačkim govorima u Švajcarskoj. Iako neki smatraju Štaldera začetnikom njemačke dijalektologije, to još nije bila prava dijalektologija, dijalektologija kao naučna disciplina. Tek će to obilježje ovoj lingvističkoj grani u Njemačkoj dati J. A. Šmeler (Johann Andreas Schmeller 1785—1852). Šmeler je 1821. objavio dijalektologiju njemačkog jezika pod naslovom: *Die Mundarten Bayerns grammatisch dargestellt*⁹. Prema S. Popu Šmelerova zasluga za njemačku dijalekto-

⁶ V. M. Žirmunskij: Nemeckaja dialektologija, Moskva—Lenjingrad 1956, str. 64—66.

⁷ Paul Kretschmer: Wortgeographie des hochdeutschen Umgangssprache, Göttingen 1918. Više o Popoviču v. kod J. Pogačnika: Jernej Kopitar, Ljubljana 1977, 53—54.

⁸ V. Jagić: Istorija slavjanskoj filologiji, Sanktpeterburg 1910, 177—178.

⁹ Žirmunskij, op. cit. 66.

logiju ravna je Grimovoj zaslugi za njemački književni jezik¹⁰. Značajno je istaći i to da Šmeler posebnu pažnju poklanja i sociolingvističkim raslojavanjima dijalekata.

Njemačka dijalektologija naročito dobija na značaju u doba mladogramatičara koji posebnu pažnju poklanjaju fonetskim sistemima narodnih govora. Za uzor se uzimao rad J. Vintelera (J. Winteler: *Die Kerenzer Mundart des Kantons Glarus*) o kerenckom govoru, (Švajcarska) koji je objavljen 1876. Taj način obrade dijalekata — posebna pažnja se poklanja glasovnom sistemu, a ostale oblasti gramatičke strukture tih govora se zapostavljaju — dugo je bio u primjeni. Pa i kod nas.

Iste godine (1876) kada Winteler objavljuje monografiju o kerenckom govoru G. Venker (Georg Wenker) otpočinje sa anketom za prikupljanje građe za dijalektološki atlas njemačkog jezika. Venker je uputio pismo svim učiteljima u diseldorfskoj oblasti sa molbom da mu odgovore kako se u njihovom mjestu iskazuju rečenice koje im je on uputio (ukupno 40 rečenica), tj. da te rečenice »prevedu« na lokalni govor služeći se običnom njemačkom transkripcijom. Na osnovu dobijenih odgovora, a oni su bili brojni, Venker već 1877. objavljuje rad pod naslovom: *Das Rheinische Platt*. Slijedeće godine nastaje njegov dijalektološki atlas: *Sprachatlas der Rheinprovinz nordlich der Mosel sowie der Kreises Siegen* — koji je ostao u rukopisu, ali će zato Venker 1881. objaviti: *Sprachatlas von Nord — und Mitteldeutschland* — sa 6 zbirnih karata. Ovo je u isto vrijeme i prvi štampani dijalektološki atlas uopšte¹¹.

Karakteristika ovoga poduhvata je velika gustina punktova što je omogućavalo da se, skoro do detalja, prate granice rasprostiranja pojedinih govornih osobina. Polazilo se od načela, koje je zastupao Venker, bolje manje, ali tačnije, nego više, ali nedovoljno precizno; tj. bolje imati manje podataka iz više punktova, nego više podataka iz manjeg broja punktova.¹²

Rezultat Venkerovih anketa, kao i, docnije, Vredovih, jeste 1650 karata. Istina, njihovo objavljivanje otpočinje čitavo pola stoljeća poslije početka ankete, 1926. kada se objavljuje prvi tom njemačkog dijalektološkog atlasa (*Deutscher Sprachatlas*), a do 1939. biće objavljeno 11 tomova sa 68 karata (55 obrađuje pojedine riječi, a 13 ih je dopunskih, sa njemačkim punktovima van granica Njemačke).

Ovo je, nesumnjivo, bio jedan od velikih poduhvata u njemačkoj dijalektologiji, a i značajan doprinos lingvističkoj geografiji uopšte. Istina, njegov rad pratili su i brojni nedostaci. Među osnovnim je anketni metod, neobučenosť ispitivača, neujednačenost ortografije, odsustvo prozodijskih elemenata i sl.¹³

Ovdje je potrebno ukazati i na drugi metod prikupljanja građe za dijalektološke atlase — neposredni rad ispitivača na terenu. Takav metod su primjenjivali njemački dijalektolozi Karl Bohnenberger i Karl Haag, iz Tibingena. Hag je pokušavao da organizuje grupna terenska ispitivanja na-

¹⁰ S. Pop, op. cit. knj. II, 738.

¹¹ Žirmunskij, op. cit. 76.

¹² Žirmunskij, op. cit. 78.

¹³ Žirmunskij, op. cit. 83—87.

rodnog govora i da na osnovu dobijenih podataka pristupi izradi novog dijalektološkog atlasa njemačkih govora, ali taj poduhvat, kako primjećuje Žirmunski, kao i svaki drugi kolektivni naučni poduhvat u uslovima »kapitalističkog uređenja«, nije mogao biti ostvarljiv¹⁴.

3. U 18. vijeku počinje da raste interes i za proučavanje ruskih narodnih govora. M. V. Lomonosov, kodifikator ruskog književnog jezika, u svojoj gramatici (*Rossijskaja gramatika*) daje podjelu ruskih narodnih govora na tri osnovna dijalekta: moskovski, sjeverni i ukrajinski, a u radu: *O dialektah*, koji je ostao u rukopisu, Lomonosov iznosi svoje mišljenje o tome koji bi dijalekat ruskog jezika trebalo uzeti za opštekomunikacioni¹⁵.

Začetke dijalektologije, kao naučne discipline, na ruskom jeziku imamo početkom druge polovine prošloga vijeka. 1852. godine poznati ruski leksikograf V. J. Dalj objavljuje rad pod naslovom: *O narečijah ruskogo jazyka*, a 1897. pojavljuje se i prva dijalektologija ruskog jezika: *Opyt ruskoj dialektologii*, čiji je autor A. J. Soboljevski.

I ovdje se dosta rano počinje razmišljati o dijalektološkom atlasu ruskih govora. Tako se 1904. godine, na inicijativu akademika A. A. Šahmatova, stvara Moskovska dijalektološka komisija (MDK) čiji je primarni zadatak bio skupljanje građe za dijalektološki atlas. U radu te komisije uzeli su učešća F. A. Koš, posebno, D. N. Ušakov i drugi. Komisija je 1915. izdala *Opyt dialektologičeskoj karty ruskogo jazyka v Evrope s priloženiem očerka ruskoj dialektologii*¹⁶, čiji su autori: N. N. Durnovo, N. N. Sokolov i D. N. Ušakov.

I pored toga što su autori nastojali da daju što potpuniju sliku stanja ruskih govora na početku dvadesetog vijeka, da daju podjelu tih govora i glavne njihove osobine, vrijeme kada je karta rađena, a i stanje u ruskoj dijalektologiji toga vremena, nisu dozvoljavali da karta bude vjerna slika stvarnog stanja. Naime, mnoge oblasti ruskog jezika još nisu bile ispitane, autori nisu imali uvida u cjelokupno stanje ruskih dijalekata i, prirodno, to se sve odrazilo na njihovoj karti. Jer, da se i toga podsjetimo, dijalektološke karte, kao i dijalektološki atlas, ako se želi njihova potpunost i cjelovitost, ako se želi dati stvarno stanje činjenica relevantnih za nauku o jeziku, mogu nastati samo nakon detaljno ispitanih svih govora i govornih tipova u granicama koje omeđavaju područje naznačeno na karti, ili dato u atlasu. Bez takvih pripremnih radova, i karte i atlas, moraju biti nepotpuni.¹⁷

¹⁴ Žirmunskij, op. cit. 91.

¹⁵ P. S. Kuznjecov: *Russkaja dialektologija*, Moskva 1960, str. 25.

¹⁶ Isp. Atlas ruskih narodnih govorov centralnih oblasti k vostoku ot Moskvy, Moskva 1975, str. 43, i ispod teksta.

¹⁷ Op. cit. 44. Vrijedno se ovdje podsjetiti i dijalektoloških karata nastalih na našem jezičkom području. Prva takva karta (A. Belića) nastala je početkom ovoga vijeka (1905. je objavljena). Stanje naše dijalektologije u to vrijeme, bez obzira na trud autora ove karte, nije dozvoljavalo da karta pruži potpunu i cjelovitu sliku međudijalekatskih odnosa na srpskohrvatskom jezičkom tlu. Zbog toga je ta karta izazvala rasprave, a docnije je, prirodno, morala biti i mijenjana slika i raspored naših dijalekata, u odnosu na sliku koju je pružala karta. Tačno je da je A. Belić u vrijeme izrade te karte bio ponajbolje upućen u našu dijalektološku problematiku, ali je tačno i to da njegove tadašnje informacije nisu

MDK je dala korisnih priloga dijalektološkoj nauci. Tu se podrobno razrađuje problem miješanih i prelaznih govora. Prema shvatanju autora *Opyta* miješanim govorima se mogu nazvati oni govori »koji sadrže u sebi leksičke, a, ponekad, i morfološke osobine drugih govora«¹⁸, a za prelazne govore se smatraju oni govori u kojima se ogledaju osobine drugih govora što je rezultat »dubljih međusobnih prožimanja«¹⁹.

Članovi MDK, kao i njihova karta, išli su ka utvrđivanju granica pojedinih govora, up. njihove riječi: »U granicama pojedinih narječja mi smo objedinjavali slične govore u grupe i utvrđivali njihove granice na karti. To je u skladu sa našim principijelnim pogledom na podjelu jezika na dijalekte. Iako takav način kartografisanja nosi sa sobom, neizbježno, i neke netačnosti, mi smo, ipak, ovaj metod pretpostavili drugome (koji je predlagao, među ostalim, A. I. Soboljevski u svojoj recenziji naše karte i koji se primjenjuje, na primjer, u francuskim dijalektološkim kartama) a koji se ogleda u davanju granica pojedinim govornim osobinama bez nastojanja da se utvrde dijalekatske grupe«²⁰, a među nedostacima karte MDK nalazi se i odsustvo leksike i sintakse, a te oblasti nauke, u vrijeme izrade karte, bile su slabo i proučene²¹.

Poslije Oktobarske revolucije, upravo sredinom dvadesetih godina, MDK je počela pripreme za izradu dijalektološkog atlasa ruskog jezika, u prvom redu centralnih oblasti, ali njen rad je bio prekinut, pod uticajem učenja N. J. Mara, početkom tridesetih godina. Mjesto stare MDK N. J. Mar je osnovao dijalektografsku komisiju kojom je rukovodio N. M. Karinski. Ni ta komisija nije bila dugog vijeka. Poslije smrti Karinskoga, 1935, i ona se ukida. Značajno je istaći da i u vrijeme »marizma« ne prestaje rad »rusista-dijalektologa nemarovskog »naučnog opredjeljenja koji sebi stavljaju u zadatak organizovanje rada na dijalektologiji. U toj grupi dijalektologa našli su se pored Ušakova, A. M. Seljiščev, P. A. Rastorguev, I. G. Golanov iz stare MDK, kao i novi, mlađi kadrovi kao: R. I. Avanjegov, P. S. Kuznjecov, V. N. Sidrov i dr. Pored izdavanja niza posebnih monografija, i radova, tada se ozbiljno priprema Atlas ruskih narodnih govora istočno od Moskve. Rad na izradi toga atlasa dobija na svom intenzitetu poslije 1946, završen je 1951, a ugledao je svjetlost dana 1957. Ispitano je 965 punktova, kartografirano 938 punktova, ima 279 karata od kojih je 30 zbirnih »svodnih«²².

Upitnik (program), kojim su se služili ispitivači na terenu, imao je za cilj da pokaže granice rasprostiranja govornih pojava koje se mogu uzeti

bile dovoljne da se ova problematika sagleda u cjelini. Ni drugi poduhvati ove vrste kod nas, iako poduzimani kasnije, nisu nudili cjelovite slike govora određene zone. Takva je, npr., Dijalektološka karta Vojvodine od M. Moskovljevića (Glasnik Jugoslovenskog profesorskog društva, knj. XVIII, Beograd 1938, isp. o tome P. Ivić: Dijalektologija srpskohrvatskog jezika, Uvod i štokavsko narečje, Novi Sad 1956, str. 83, a za Beličevu kartu v. na str. 38).

¹⁸ Atlas ... str. 45.

¹⁹ Atlas ... str. 45.

²⁰ Op. cit. 43.

²¹ Op. cit. 44.

²² Op. cit. 57—58.

relevantnim pri razgraničavanju pojedinih govora i dijalekata, uz to je trebalo pokazati istorijske veze među istočnoslovenskim jezicima, kao i veze i međusobne odnose ruskih i susjednih neruskih govora i jezika²³.

Kao što se iz prethodnih podataka može zaključiti rad na izradi atlasa ruskih govora dobio je na svom značaju tek u periodu poslije 1945. i on se intenzivno nastavlja sve do naših dana. Vrijedno je ukazati i na činjenicu da je tu preovladalo mišljenje da se ide ka sagledavanju dijalekata kao cjelina, a ne da se ide za pojedinim govornim osobinama. Otuda i u *Atlasu ruskih govora istočno od Moskve* pored fonetskih osobina nalazimo i morfološke, sintaksičke i leksičke osobine koje imaju dijalekatskodiferencijalni karakter²⁴.

Na osnovu datih, sumarnih, podataka o razvitku dijalektologije u nekim od evropskih jezika, da se zaključiti da interes za ovu granu nauke o jeziku naročito postaje velik u prošlom vijeku. Vrijedno je istaći i činjenicu da su metode koje su primjenjivane u ovoj naučnoj oblasti, od samih njenih začetaka, bile nejedinstvene. Ne samo što je način prikupljanja građe bio nejednak — anketa posrednim putem i anketa neposrednim načinom, gdje dijalektolog bilježi odgovore — nego su bili nejedinstveni i pogledi na ciljeve ovakvih poduhvata. Za jedne je od primarne važnosti bilo sagledavanje govora kao cjeline; za druge, opet, izoglose predstavljaju kamen temeljac ove naučne discipline i samo su njihovi areali bitni za istoriju jezika; iz ovoga, dalje, slijedi zaključak da je teško utvrditi granice dijalekata, da se dijalekti pretapaju jedan u drugi, i da je, zbog toga, jedino moguće pratiti granice pojedinih govornih osobina, granice izoglosa. Tako, npr. Gaston Paris potpuno negira postojanje dijalekata kao zaokruženih govornih cjelina, što, do sada, nije moglo biti prihvaćeno kao jedino i opšteprihvatljivo mišljenje o ovim problemima.

Ja bih ovdje ukazao na još jedan momenat. Dijalektologija je u svojim začetcima počivala na principima kojih se danas pridržava lingvistička geografija: polazilo se od anketa i praćenja pojedinih govornih osobina na širem prostranstvu teritorije jednoga jezika. Tek će se docnije, zavisno od jezika i škole kojoj se pripada, veća pažnja poklanjati govoru kao cjelini jednog manjeg govornog područja. Tu se, znači, umjesto određenog broja izoglosa, bez obzira na to iz koje su one gramatičke oblasti: fonetika, morfologija, leksika i sl., traži slike cjelokupne gramatičke strukture jednoga govora i tek se na osnovu dobijenih podataka iz različitih krajeva daju granice dijalekata kao većih govornih cjelina.

II

Ja sam se ovdje malo više zadržao na razvitku dijalektologije u navedenim evropskim zemljama zbog toga što su ti poduhvati, posredno ili neposredno, nalazili odraza i na našem jezičkom tlu. Ne samo da je Držić uno-

²³ Op. cit. 60.

²⁴ Op. cit. 60 i dalje.

sio u svoje komedije osobine narodnih govora, po uzoru na talijanske komediografe svoga vremena²⁵, nego je J. Križanić davao čitave spiskove razlika između pojedinih naših dijalekata, a i spiskove karakternih osobina pojedinih dijalekata²⁶. Koliko su, pak, ideje o značaju narodnih govora o kojima se razmišljalo u drugoj polovini 18. i prvoj polovini 19. vijeka u Francuskoj, Njemačkoj i Rusiji imale značaja za rad Vuka Karadžića, najbolje će se saznati kada se upoznamo sa idejama koje je nosio njegov učitelj i vrijedni saradnik, Jernej Kopitar²⁷. Kopitar je bio u toku svih zbivanja u ovoj naučnoj oblasti, ne samo na njemačkom nego i na francuskom i ruskom jezičkom tlu. I, sasvim razumljivo, te njegove spoznaje imale su uticaja i na Vukova interesovanja za naše narodne govore. Ja sam na jednom drugom mjestu konstatovao da začetke naše dijalektologije možemo vezivati za Vuka Karadžića, iako Vuk nije objavio ni jedan rad iz dijalektologije, ali je, zato, ostavio podosta podataka o skoro svim važnijim govornim tipovima na našem jezičkom tlu i, uz to, dao i prve podjele naših dijalekata²⁸.

U drugoj polovini prošloga vijeka naša nauka o jeziku dobila je i nekoliko posebnih radova iz dijalektologije²⁹, pa i pored toga začetke dijalektologije, kao naučne discipline, na našem tlu mi, ipak, moramo vezivati za početak ovoga vijeka. To je period kada se dijalektologiji pristupa sa više jezičke spremne i kada se na dijalekte gleda kao na zakonite etape u razvitku jezika. U prvoj deceniji ovoga vijeka, kao što se zna, mi smo dobili nekoliko značajna dijalektološka rada. Pored Beličeve *Dijalektološke karte srpskoga jezika* (Petrograd 1905) i *Dijalekata istočne i južne Srbije* (SDZb I, Beograd 1905), dobili smo još Rešetarev rad *Der štokavische Dialekt* (Beč 1907) i Ivšićev rad *o šaptnovačkom narječju* (Rad JAZiU, knj. 168, Zagreb 1907), a 1913. prof. Ivšić objavljuje svoju studiju *o posavskom govoru* (Rad, knj. 196 i 197). Samo godinu dana kasnije, tj. 1914, objavljen je i *Nacrt za istraživanje hrvatskih i srpskih narječja* od prof. Ivšića (Kovčević, I, Zagreb 1914). To je naš prvi detaljniji podsjetnik za rad na terenu, a radio ga je iskusni dijalektolog. Od 380 tačaka, koliko ima ovaj podsjetnik, 78 se odnosi na fonetiku, 58 na akcent, 158 na morfologiju, 4 na tvorbu riječi 80 na sintaksu, a posljednje dvije su posvećene tekstovima i rječniku. Ja ću drugom prilikom govoriti o vrijednostima ovoga Nacrta, a ovdje samo konstatujem da i on pokazuje orijentaciju naših dijalektologa: traži se opis govora kao cjeline, a ne odgovor na određena pitanja, tj. ne ide se ka atlasima nego ka monografijama. Ti radovi, to je činjenica, služili su kao uzor za

²⁵ M. Rešetar: *Jezik Marina Držića*, Rad JAZU, knj. 242.

²⁶ A. Peco: *Križanićevi pogledi na srpskohrvatski jezik i njegove dijalekte* JF, knj. XXXVII, Beograd 1981, str. 151—177.

²⁷ J. Pogačnik: *Jernej Kopitar*, Ljubljana 1977, kao i A. Peco: *Gledanje J. Kopitara na srpskohrvatski jezik i njegove dijalekte*, Književnost i jezik, Beograd 1980, sv. 2, 135—151.

²⁸ A. Peco: *Razvitak dijalektologije na srpskohrvatskom jezičkom području u XIX veku*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane, III, Beograd 1973, str. 105—113.

²⁹ A. Peco: *Dijalektologija u časopisima na srpskohrvatskom jeziku*, Radovi ANUBiH, knj. LXX, Sarajevo 1981, 73—194.

sva daljnja istraživanja naših dijalekata; od tih radova, zapravo, i počinje naša dijalektologija.

Od toga perioda, prve dvije decenije ovoga vijeka, ili, tačnije, period od početka prvog svjetskog rata, pa do naših dana, znači za skoro čitavih sedam decenija, mnogo se uradilo na proučavanju sh. dijalekata. To naročito vrijedi za period od 1945. pa do danas kada smo dobili ne samo veliki broj dijalektoloških monografija i kada je broj bijelih polja na našoj dijalektološkoj karti sveden skoro na minimum, nego i kada smo dobili i dva nova dijalektološka časopisa: *Hrvatski dijalektološki zbornik* i *Bosansko-hercegovački dijalektološki zbornik* koji uz, od ranije poznati *Srpski dijalektološki zbornik* (izlazi od 1905), znatno doprinose razvitku naše dijalektologije. Istina, kod nas se sve do najnovijeg vremena malo uradilo na pripremi dijalektoloških atlasa. Zašto je to tako, odgovori mogu biti različiti: nedovoljno stručnih kadrova, nedovoljno materijalnih sredstava i sl. Nesumnjivo je da su to opravdani razlozi, ali su, čini mi se, postajali i neki subjektivni činioci koji ovom metodu u dijalektologiji nisu kod nas pridavali naročiti značaj. Vidjeli smo da Nacrt za dijalektološka istraživanja naših govora od prof. Ivšića ide za dobijanjem cjelovite slike o jednom govoru. Tu se traže podaci o svim dijelovima gramatičke strukture jednoga govora, i to u najširem smislu, a ne ide se za tim da se dobije odgovor na određena pitanja koja, nesumnjivo, mogu pružiti korisnih podataka i za dijahronu i za sinhronu sliku o ispitivanom govoru, ali koja, i to je van svake sumnje, nikada ne mogu pružiti onoliko podataka koliko ih pruža jedna solidno urađena dijalektološka monografija. Takav stav o prikupljanju dijalektološke građe zastupao je i prof. Belić. To se lijepo vidi iz njegovog pisma Ćoduenu de Kurteneu (A. Belić: *Misli o prikupljanju dijalekatskog materijala*, JF VI, 1926/27, str. 1—10). Na prvim stranicama toga pisma Belić jasno kaže da dijalekatski opis: »mora dati potpunu filološku sliku jednog govora« (str. 3). A da bi se išlo ka takvim radovima, neophodno je da ispitivač ima »najstručniju« spremu. To je, po Belićevom mišljenju, »*conditio sine qua non* za svaki uspješniji dialektološki posao« (str. 5). Iako prof. Belić prihvata mišljenje da se dijalekatsko ispitivanje može ograničiti i na praćenje izoglosa, određenih dijelova gramatičke strukture ispitivanog govora, za njega je dijalekatsko ispitivanje u potpunosti izvršeno »ako se neki govor ispita i prema unutrašnjim svojim crtama i prema pružanju tih crta u okolnim govorima« (op. cit. 5).

Kada se sve ovo zna, i kada se ima na umu činjenica da su ova dva naša vrsna dijalektologa udarali temelje našoj dijalektologiji, da su stvarali svoje dijalektološke škole i bili jedini nosioci ovih poslova na našem jezičkom tlu skoro pola stoljeća, biće nam jasno zašto se kod nas, pored svih objektivnih poteškoća, nije više poklanjalo pažnje dijalektološkim atlasima.

U vezi sa ovom problematikom vrijedno se podsjetiti i sljedećih činjenica. Prof. Belić je od početka svoje nastavničke karijere³⁰, a to će reći od početka ovoga vijeka, pa do drugog svjetskog rata, uz ostale naučne disci-

³⁰ O životu i radu A. Belića v. M. Stevanović: *Život i delo Aleksandra Belića*, Zbornik radova o Aleksandru Beliću, SANiU. posebna izdanja, knj. CDXCVIII, Beograd 1976, str. 5—50.

pline, predavao i dijalektologiju srpskohrvatskog jezika³¹. A, vidjeli smo, on nije bio suviše naklonjen ni anketama ni metodi upitnika pri sakupljanju dijalektološke građe. Ne samo da se to vidi iz navedenog njegovog pisma Boduenu de Kurteneu, nego se to vidi i iz svih njegovih radova sa dijalektološkom problematikom, kao i iz radova svih njegovih učenika. Taj stav prof. Belića postaje nam još jasniji kada se upoznamo sa njegovim prikazom Prvog kongresa slavista koji je objavljen u VIII knjizi Južnoslovenskog filologa (1928/29). Pošto je tu iznesena ocjena o dijalektološkim atlasima i vrijednosti toga metoda u dijalektologiji, mislim da neće biti suvišno ako ovdje navedem širi izvod iz toga rada prof. Belića:

»Trećega dana kongresa jedno od najvažnijih pitanja bilo je — pitanje o lingvističkom atlasu. Poznato je u kakvoj je počasti ovakvo predstavljanje jezičkih fakata kod Francuza, otkako je Žilijeron (Gilliéron) izradio svoj *L'Atlas linguistique de la France*, zatim koliko je u ovom pravcu urađeno posle njega u Francuskoj; naporedo sa tim — u Švajcarskoj, Italiji, pa i u Njemačkoj. Ali ma kako mi cenili značaj ovakvog predstavljanja jezičnih fakata, mi se nismo mogli složiti sa g. Tenijerom da je ovo nešto sasvim drugo nego »stara dijalektologija«. Jer ako je metod ovakvog pretpostavljanja sistematski i homogen, zar dijalektološka ispitivanja ne treba da su i sistematska i homogena; ako je ovo predstavljanje sinoptičko, zar i dosadašnje predstavljanje jezičkih fakata na kartama nije bilo sinoptičko. Naprotiv, može se reći da je ovo samo jedan od načina predstavljanja dijalekata, koji ne može sam sebi biti cilj, već samo sredstvo. I to pretpostavljanje tek sa potpunom dijalektološkom slikom govora i sa istorijom jezika dobija pravo, naučno osvetljenje. Ja bih rekao još više: da jedino pravo dijalektološko proučavanje u vezi sa ovakvim predstavljanjem jezičkih crta kad je to potrebno (i za koje je crte to potrebno) — može dati valjane rezultate«³².

Pa iako je Kongres prihvatio ideju o početku izrade »*Lingvističkog slovenskog atlas*a«, iako je sastavljena i komisija u koju je, pored ostalih, ušao i profesor Belić,³³ ti poslovi na našem jezičkom tlu nisu otpočeli do

³¹ Isp. o tome u: Katedra za južnoslovenske jezike i opštu lingvistiku, u knjizi: Sto godina Filozofskog fakulteta, Beograd 1963, str. 321—340, kao i u naprijed navedenom radu prof. Stevanovića.

³² A. Belić: Prvi kongres slovenskih filologa u Pragu 1922 g. od 6—13 oktobra, JF VIII, 1928/29, str. 160—178, navedeno mjesto na str. 170—171.

³³ Op. cit. 170.

³⁴ Prof. Belić nije ni kasnije bio oduševljen izradom lingvističkih atlasa. 1939. godine, dakle, čitavu deceniju poslije Prvog kongresa slovenskih filologa, a u materijalima za III kongres, prof. Belić iznosi ovakvo mišljenje o atlasima. Na pitanje koje je bilo upućeno svim učesnicima kongresa o značaju lingv. atlasa prof. Belić odgovara sljedećim riječima: »Mi smatramo da to pitanje treba zameniti jednim drugim: pitanjem o stvaranju stalnih organizacija pri najvišim naučnim ustanovama slovenskih naroda za prikupljanje građe o geografskom prostiranju u danoj slovenskoj zemlji leksičkog materijala. Organizovanje takvih biro-a moralo bi odgovarati unutrašnjim kulturnim i prosvetnim mogućnostima pojedinih slovenskih zemalja«. Prvo bi se prikupljala građa koja bi se pohranjivala u svakoj slovenskoj zemlji, pa ko bi htio »izraditi opšti slovenski atlas, on bi mogao dobiti ili naći potrebnu mu građu u zbirkama dotičnih biro-a« (Zbirka odgovora na pitanje za III međunarodni kongres slavista, Beograd 1939, str.

drugog svjetskog rata. Svakako, za to nije kriv samo prof. Belić. I objektivne okolnosti, da to i ponovim, nisu pogodovale takvim poduhvatima: mnogi naši govori još su bili neispitani, malo se znalo o specifičnostima onih govora koji ne čine užu osnovicu književnog jezika, izuzev govora istočne Srbije i Posavine. Tek će Belićevi učenici unijeti više svjetlosti u našu nauku i o tim govorima (Stevanović: *Istočnocrnogorski*, Miletić: *Crnnički*, Pavlović: *Sretečka župa*, Hraste: *O čakavskim govorima Brača, Hvara i sl.*). I, što također treba istaći, i nastava dijalektologije, makar to bio i samo kraći kurs iz ove naučne oblasti, na postojećim našim fakultetima bila je organizovana na klasičan način: izučavali su se dijalekti kao govorne cjeline, a nisu praćeni areali pojedinih izoglosa. Ipak bi se moglo reći da sve ovo ima i svojih dobrih osobina. Kada se u periodu poslije 1945. pristupalo izradi naših dijalektoloških atalasa, pristupalo se i sa više stručnih kadrova i sa solidnijim uvidom u govornu situaciju na cijelom našem govornom području. A čini mi se da se tu na lingvističku geografiju ne gleda kao na zasebnu disciplinu nego kao na metod koji se može primjenjivati u dijalektologiji³⁴. Istina, ima shvatanja da su dijalektologija i lingvistička geografija dvije zasebne naučne discipline. Tako M. A. Borodina u svojoj knjizi: *Problemy lingvističke geografije*, na prvim stranicama, nastoji da dokaže postojanje razlike između ovih dviju grana nauke o jeziku. Ja ne bih ovdje raspravljao o svim tačkama koje iznosi Borodina u prilog svoje teze, rekao bih samo da ne stoji tvrdnja da je dijalektologija »u osnovi terenska« nauka, da se ostvaruje na terenu, a da je lingvistička geografija »kabinetska« nauka, da se ostvaruje u kabinetima³⁵. Činjenica je da dijalektolozi pribiraju građu na terenu, a da je obrađuju u kabinetima; činjenica je da se i oni služe svim onim što nudi i dijahronija i sinhronija jednoga jezika. Dakle, kao i lingvogeografi. Uslovi rada tu nikako nisu najbitniji. Bitan je način pristupa obradi podataka, a u vezi s tim i rada na terenu. Zbog svega toga i ja sam, sada, više sklon da lingvističku geografiju gledam kao metod u radu dijalektologa, a ne kao zasebnu disciplinu. Bez sumnje, najbolje rezultate daće ako dijalektolog uz monografski opis jednoga govora da i areale pojedinih govornih osobina: fonetskih, morfoloških, akcenatskih, sintaksičkih, leksičkih i sl. Takvim pristupom obogaćuje se i dijalektologija, i istorija jezika, i gramatika savremenog jezika.

90). I to govori da je prof. Belić čitavog svog života ostao pristalica govora kao cjeline, bez njihovih raslojavanja na pojedine izoglose. Lingvistički atlas se mogu, prema njegovom mišljenju, stvarati, ali to nije nužno. U vezi sa ovim vrijedno je ukazati da Belićevi neposredni đaci iz mlađe generacije nisu bili takvog mišljenja, isp. o tome i rad P. Ivića: Značaj lingvističke geografije za uporedno i istorisko proučavanje južnoslovenskih jezika i njihovih odnosa prema ostalim slovenskim jezicima, JF XXII, Beograd 1957—58, str. 179—206, kao i: Početak organizovanog rada na lingvističkoj geografiji kod nas, Naš jezik, X, 1960, str. 101—107. Istina, to treba ovdje istaći, prof. Belić je pred kraj života uzeo učešće i u ovim poslovima. 1959. on je postao predsjednik novoosnovane Jugoslovenske komisije za dijalektološke atlase, ali, na žalost, smrt ga je spriječila (umro je 26. 2. 1960) da tom poduhvatu da ono što je mogao da pruži i svojim saradnicima i našoj nauci.

³⁵ M. A. Borodina, op. cit. 7.

4. U vezi sa ovom problematikom postavlja se još jedno načelno pitanje: da li postoji dijalekat i kako odrediti njegove granice ako postoji?

Odgovori na ova pitanja su različiti. Za jedne poslenike u ovoj oblasti jezika, nema dijalekata, nema većih govornih cjelina, jer se i govor dviju osoba dosta razlikuje. Takvo mišljenje zastupaju neki francuski naučnici (v. kod S. Popa, op. cit. 45 i dalje).³⁶ Prema tome shvatanju, a koje proizlazi i iz naprijed datog mišljenja o nepostojanju dijalekata, postoje samo granice rasprostiranja pojedinih govornih osobina.

Za druge dijalektologe postoje i dijalekti, a i međe njihovog rasprostiranja. Ukazujem na dva takva mišljenja, na mišljenje o tome prof. F. Ramovša i A. Doze (A. Dauzat).

Evo kako prof. Ramovš piše o dijalektima i njihovoj postojanosti u jeziku. U njegovoj Dijalektološkoj karti (*Dijalektološka karta slovenskoga jezika*, Ljubljana 1931) o tome čitamo: »Zavedati se seveda moramo, da dialektov z ostro začrtanimi mejami sploh ni in da je izraz »dialekt« pravzaprav samo pomožen izraz. Oštro začrtane meje so lastne le jezikovnim, dialektičnim pojavom, posebnostim. Skoro nikdar se ne dogodi, da bi dva različna jezikovna pojava imela prav isto geografsko obsežnost; večkrat se obmejne črte tega pojava močno približujejo obmejnim linijam onega in če bi takih primerov bilo na istem ozemlju več, tedaj bi še mogli in smeli govoriti o dialektu«. Pa ipak, iako se te crte razilaze ili ukrščaju »smemo in moremo govoriti o dialektih. Dvoje nas opravičuje: 1. vsak dialektični pojav je na neki točki nastal in se od tam širil zdaj bolj, zdaj manj; ako nam je znan njegov obseg, moremo vsaj približno slutiti, kje je njegovo središče, kje razvojno ognjišče... 2. ne da se tajiti da eksistira ne le za lingvisti, marveč za vsakega človeka, člana neke jezikovne skupine, nekaj, kar mu pravi, da je govor tega člana iz tega dela, onega člana pa iz onega dela skupnega jezikovnega ozemlja (seveda velja to le za primer, da mu je ozemlje vsaj nekoliko iz lastnega bivanja tu in tam znano)... to je oni regulator, ki je dialektične pojave vokalizma, akcentuacije, intonacije, kvantite spočel; seveda se pridružijo še občutnejše difference morfološkega sestava in besednega zaklada« (str. 21—22). Dakle, i za Ramovša postoje dijalekti. Određivanje njihovih međa je drugi problem, ali je činjenica da se unutar granica jednoga jezika mogu određivati granice većih govornih skupina koje svojom cjelokupnom strukturom čine zasebne govorne cjeline jer u njima susjednim govorima ne nalazimo te i takve osobine, ili ne u onom obimu u kojem su one prisutne u prvoj govornoj skupini.

Albert Doza u svojoj studiji o lingvističkoj geografiji sasvim razumljivo, raspravlja i o ovome pitanju. Evo šta kod njega o tome čitamo: »Néanmoins il est impossible, en général, contrairement à ce qu'on croyait jadis, de tracer des limites nettes entre les dialectes« jer su istorijske okolnosti znatno uticale i na lingvističke granice. Istina, nekada prirodne grani-

³⁶ Borodina, op. cit. 20—23. Borodina je u pravu kada osporava Žilijeronovo mišljenje o nepostojanju dijalekata kao većih govornih cjelina, upravo, Žilijeron prosto »od drveća nije vidio šumu«, od posebnih govornih osobina nije mogao da sagleda njihovu gustinu koja potvrđuje postojanje dijalekata kao većih govornih cjelina.

ce mogu biti i dijalekatske granice, ali ne uvijek, i zato bi se dijalekatske granice mogle zasnivati na sljedećem: »En dehors des faisceaux de traits linguistiques, qui constituent forcément une limite assez lâche, un bon critérium, qui repose sur un solide fondement social, est celui de l'intercompréhension: partout où on se comprend, d'une localité à l'autre, règne le même dialecte: des qu'on ne se comprend plus, c'est qu'on a franchi une barrière linguistique« (*La géographie linguistique*, Pariz 1948, str. 156—158).

Mada navedeni argumenti nisu isti, a oni i ne moraju biti isti, postojanje dijalekata je nesumnjivo, kao što je nesumnjivo da snopovi njihovih izoglosa nisu svuda i uvijek podjednako gusti i česti. Zato se u svim ovakvim situacijama može govoriti i o prelaznim govorima.

I da zaključim. Lingvistička geografija je sastavni dio dijalektologije kao posebne naučne discipline. To je samo jedan od mogućih pristupa ispitivanju narodnih govora, kako je znatno ranije konstatovao E. Gamillscheg (Ernst Gamillscheg)³⁷, a podaci koje nam nudi lingvistička geografija, u manjoj ili većoj mjeri, poznati su dijalektologiji i kada se ne služi ovim metodom. Istina je da su granice rasprostiranja pojedinih govornih osobina postale jasnije, slikovitije, upotrebom lingvističkih karata. U tome i jeste značaj lingvističke geografije i za dijalektologiju i za nauku o jeziku uopšte.

Asim Peco

THE PLACE OF THE LINGUISTIC GEOGRAPHY IN LINGUISTIC SCIENCES

S u m m a r y

This study deals with the development of the linguistic geography as a branch of dialectology in general with the special survey of Serbo-Croatian conditions. Although much research work has been done in the Serbo-Croatian language area in the field of dialectology for the last century and more, it is only in the period after the Second World War that this question has seriously been taken up. The General Slavonic Linguistic Atlas and many dialectologists from the Serbo-Croatian language area taking part in it are to merit praise for this project in the Serbo-Croatian language area. The results shown by the dialectological atlases could be used, to a great extent, in history and dialectology, as well as in the standard Serbo-Croatian language.

³⁷ Ernst Gamillscheg: Die Sprachgeographie und ihre Ergebnisse für die allgemeine Sprachwissenschaft, Bifeld i Lajpcig 1928. Tu čitamo i ove redove: »Die Sprachgeographie bedeutet also keine Revolution auf dem Gebiet der Sprachforschung, sie bedeutet nur eine Etappe im Fortschritt. Die sprachgeographische Methode ist nicht unhistorisch, sie ist im Gegenteil historisch kat'exochen. Sie ist nicht die Methode sondern eine der möglichen Methoden, die namentlich dann wertvoll wird, wenn die anderen Methoden versagen, also etwa wenn die historischen Quellen im Stiche lassen, oder die Gesetze der Lautentwicklung verschleiert sind... (str. 72).